

Рільке Райнер Марія

Біографія

РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ

(1875-1926)

Двадцяте століття принесло людству не лише зло й найбільші земні трагедії, але й спонукало до пошуку шляхів до втраченої гармонії, до позитивних цінностей. Яскравий приклад такого пошуку — творчість австрійського поета Р. М. Рільке.

Поезія Рільке, що відкрила новий етап у розвитку поезії європейської, увібрала в себе всі етапи складного шляху естетичних пошуків митця — від неоромантизму та імпресіонізму через заглиблений у філософські та релігійні роздуми символізм до " нової речевості " (стилю, що тяжіє до конкретності зображення і прийшов на зміну експресіоністському пафосу та схематизму). На творчість Рільке глибоко вплинули живопис, скульптура, архітектура та музика.

Райнер Марія Рільке народився 1875 року в Празі. Дитинство та юність поета були затьмарені перебуванням в австрійській військовій школі (1886-1891), про яку він все життя згадував зі страхом і відразою. У 1895 році поет вступив на філологічний факультет Празького університету, а пізніше слухав лекції з філології і мистецтвознавства в Мюнхені й Берліні.

Основою і вихідним пунктом поетичної еволюції Рільке була німецька класична література. Разом з тим, він активно засвоював і синтезував досвід романських і слов'янських культур. Звідси його спроби творити французькою і російською мовами.

Писати вірші Рільке почав рано, і вже 1894 року вийшла його перша збірка "Життя і пісні". Наприкінці XIX століття з'являються наступні книжки поета: "Вінчаний сном" (1896), "Свят-вечір" (1898) і "Мені на свято" (1900). Ранній Рільке — переважно неоромантик і імпресіоніст. У його віршах відтворюються основні мотиви романтичної поезії першої половини XIX століття — самотності, природи й кохання.

Ранні вірші Рільке — це, як правило, затьмарені сумом короткі імпресіоністичні замальовки з раптовою зміною образів, грою світла й тіні. Соціальну дійсність, що час від часу проглядається в ранніх творах, Рільке сприймає узагальнено-романтично. Втіленням незрозумілої, але кричущої несправедливості життя найчастіше є місто — зловісно-похмуре, майже мертве. Для Рільке сучасне місто з його засиллям "мертвих речей", різкими контрастами багатства й бідності — незрозуміла аномалія, нагромодження абсурду й страждань, злочин проти гармонії й краси. Свободу дихання вірш Рільке знаходив поза міською метушнею, в тихому спокої передмістя з його садками, струмками, луками, лісами й перелісками.

Становлення Рільке-поета завершується на рубежі XX століття, його творчу зрілість засвідчують дві знамениті збірки — "Книга годин" (1901 — 1905) і "Книга картин" (1902, 1906). Знаменну роль у появі цих книжок відіграли мандрівки письменника Росією, що відбулися в 1899 і 1900 роках.

Під час першої недовгої подорожі (квітень-травень 1899 року) він побував у Москві й Петербурзі, де в основному знайомився з російською культурою. Найбільш хвилюючою подією в Москві стали для Рільке відвідини Льва Толстого. Друга, триваліша подорож, охоплювала весну й літо 1900 року. Поет продовжує вивчення російської культури й знову, цього разу в Ясній Полянї, відвідує Толстого. З Ясної Поляни Рільке їде в Україну і на початку червня 1900 року прибуває до Києва, де живе близько двох тижнів.

Після Києва розпочалося майже двомісячне паломництво Рільке по Україні й по Волзі — знайомство з народною, "глибинною Руссю", її особливим світовідчуттям, яке вабило поета обіцянкою подолати "механічність життя" і відчуженість людини. Вирушивши Дніпром "в край чудової України", він пливе до Кременчука, а потім поїздом їде до Полтави. Звідти — до навколишніх сіл, щоб "природу і людей зблизька побачити". Ці враження відбилися у віршах "В оцім селі стоїть останній дім...", "Карл XII, король шведський, мчить по Україні", де бачимо характерне для Рільке сприйняття українського пейзажу "під знаком вічності", на тлі безмежного часу та простору. Останнім етапом українських мандрів поета був Харків, звідки він повернув на Волгу.

Рільке вивчав російську мову, захоплено читав класиків російської літератури й перекладав німецькою мовою Лермонтова, Достоевського, Чехова та інших письменників. З глибоким інтересом і любов'ю вивчав поет "давні церкви й собори, в яких багато старих картин і дорогоцінних реліквій". Києво-Печерська лавра згадується в "Книзі годин" у колі безсмертних творінь людства — Венеції, Рима, Флоренції, Пізи й Троїце-Сергієвої лаври. У свідомості поета знову й знову постає образ церкви ("церкви деь на сході"), який у поезії "Ти монастир Господніх ран" чітко прибирає форму Києво-Печерської лаври:

Рільке написав також два оповідання з українського побуту — "Як старий Тимофій умирав співаючи" та "Пісня про Правду" (1900). Персонажів цих оповідань ріднить любов до народної української пісні — швець Петро і старий Тимофій дбають, щоб пісня, в якій живе душа народу, не вмерла. Приваблювала Рільке й постать Т. Шевченка. Поет познайомився з творами Кобзаря в російських перекладах, а під час мандрів Україною відвідав його могилу в Каневі.

У цілому ж подорожі 1899 та 1900 років стали для Рільке важливим кроком у пізнанні слов'янського світу, в освоєнні його духовних і культурних цінностей. Саме зустріч з Росією і Україною стала для Рільке тим поштовхом, який пробудив у ньому нове відчуття природи, реального світу. Він відчув себе причетним до глибинних джерел буття, могутніх витоків стихійних творчих сил природи. Це та сама "жадоба реального", котра знайшла вираження в подальшій творчості поета. Суть митця — в нерозривному, повному й органічному зв'язку зі світом і речами,— проголошує Рільке у вірші "Смерть поета": "Ті люди, що живим поета знали,/ не відали, яким єдиним він / зі світом був: його лицем ставали /ці води, гори, ниви цих долин".

Нове світовідчуття Рільке, яке він вважав "дарунком Русі", знайшло своє поетичне вираження у "Книзі годин" (1901 —1905), яка складається з трьох циклів —

"Книги чернечого життя", "Книги прощ" та "Книги убозтва і смерті". Вона написана від імені "київського ченця" як його молитовне звернення до Бога.

Поет уже не тікає від суспільства, від міста в природу — він іде туди свідомо, він природу "обожнює", у ній відкриває істину. Власне "я" відчувається поетом як органічна частка живого космосу, що перебуває у вічному становленні. "Бог" Рільке — це життя, що пульсує в речах та істотах. Божество стає для поета символом, яким позначається цілісність світу, неосяжність природи, нескінченність людської душі — і ліричне висловлювання стає по-справжньому філософським. Напружені пошуки Бога ("Тебе знаходжу всюди і в усьому..."), відчуття неподільної єдності з ним пронизує поетичні рядки: "Згаси мій зір — я все ж тебе знайду,/ Замкни мій слух — я все ж тебе почую,/ я і без ніг до тебе доман-друю,/ без уст тобі обітницю складу".

Ліричне дійство третього циклу "Книги годин" — "Книги про убозтво і смерть" відбувається в Парижі, який уособлює буржуазну цивілізацію з її відчуженістю і дегуманізацією життя, але й цей світ, сповнений контрастів, виступає об'єктом болісних переживань ліричного героя.

"Книга годин" сповнена витонченої музикальності, що нагадує наймелодійніші вірші П. Верлена. Рільке вдається до різних систем римування, створює своєрідні музичально-поетичні періоди, наповнює вірші алітераціями й асонансами. Та якщо поезія П. Верлена подібна до камерної музики, то "Книга годин" — це справжня симфонія зі складним філософсько-ліричним змістом.

У збірці "Книга картин" (1902, 1906) твори за тематикою і за стилем виразно поділяються на кілька груп. У деяких віршах "Книги картин" — "Той, що споглядає", "Той, що читає", "Про фонтани" — єдиною достойною формою людської діяльності оголошено акт споглядання, в якому досягається найвища реальність — стан гармонії. Рільке і тут намагається повернути сучасникам почуття спільності, єдності світу: "Коли від книги очі відведу я,— /Як рідне й знане, все навкруг сприйму,/ Бо й зовні — те, що у мені існує /І тут, і там немає меж всьому".

Після "Книги картин" Рільке здобув визначення "поета споглядання". Але це споглядання не пасивне, у ньому — напружені філософські роздуми, пошуки безпомилкового погляду на речі.

Рільке можна назвати і "поетом самотності". Розрізненість людей, взаємна непроникність їхніх внутрішніх світів — усе це тяжіло над поетом і спричиняло йому біль. Печаль, елегійний сум, відчай — такою є палітра віршів Рільке "про самотність".

У "Книзі годин" та "Книзі картин" органічно поєднуються елементи різних поетичних стилів: французького символізму, "віденського" імпресіонізму, неоромантизму. Стилістичне розмаїття було ознакою інтенсивної внутрішньої боротьби, творчих пошуків, намагання віднайти у віршах ті духовні цінності, які могли б протистояти бездуховності суспільних відносин.

Ще на межі ХХ століття в Рільке виникає напружений інтерес до художнього пізнання і відтворення реального світу. Його "жадоба реального" знайшла стримане й концентроване вираження в книзі "Нові поезії" (1907-1908), яка вирізняється

одухотвореною предметністю образів, витонченою і динамічною пластичністю мови.

Першорядну роль у цьому відіграло зближення Рільке з французьким скульптором О. Роденом, яке відбулося 1902 року в Парижі. Рільке деякий час навіть був секретарем цього видатного митця. Роден для поета був взірцем пластичного виявлення життя в матеріальних об'єктах і формах. Жити — це значить бачити світ у художніх образах. Цю ідею поет обґрунтував у монографії про Огюста Родена. Не випадково для Рільке, лірика, співака "мінливих" душевних настроїв, ідеалом пластичної довершеності став саме Роден — скульптор, який прагнув подолати споконвічну статичність цього мистецтва. Скульптурні твори Родена — майже завжди образи боротьби з нерухомістю, вони на наших очах немовби вивільняються з кам'яних пут.

Великого значення набув для поета і живопис П. Сезанна, який він відкрив для себе трохи згодом. Сезанн прагнув малювати не тільки ту природу, яку ми бачимо, але й ту, яку ми пізнаємо розумом, створювати синтетичний образ предмета й всієї природи, що безпосередньо не відкривається нашому окові. Інтенсивне відчуття живої сили світу речей проймає полотна Сезанна, і цим вони особливо приваблювали Рільке.

За часів "Нових поезій" вірш Рільке стає спокійним і стриманим, майже суворим. З'являються монументальні, вагомні образи (у них відчувається і стримана сила скульптур Родена, і "рече-вість" полотен Сезанна). Своім словом поет ніби вступає у змагання з майстрами пензля і різця. Рільке створює "поезії-речі", котрі виявляють "внутрішнє життя" реалій предметно-чуттєвого світу. Це своєрідні гімни людській здатності вмістити в душу всю безмежність Всесвіту.

Поет для Рільке в цей період — творець "речей мистецтва", такий самий, як ювелір, скульптор, живописець. Про це виразно свідчать численні вірші збірки "Нові поезії", такі як "Портал", "Пантера", "Фламінго", "Іспанська танцівниця". Тонку майстерність виявляє Рільке, фіксуючи рух в об'єктах, що сприймаються оком як нерухомі. Наприклад, в поезії "Ваза троянд" так передано рух пелюсток: "Троянди можуть рухатись. Поглянь:/ в їх рухах кут одхилення малий,— / ото ж троянд не видно, лиш струмує / проміння світла нарізно від них".

Сюжетами "Нових поезій" не обов'язково виступають тільки речі,— серед них багато й таких, що змальовують людей, тварин і навіть міфологічні чи історичні події.

"Орфей, Еврідіка, Гермес" (1904)

Цей твір із першої частини "Нових поезій" є яскравим прикладом використання і переосмислення Рільке давнього міфу, він образно втілює авторські роздуми про сутність мистецтва та його покликання.

Орфей, син музи Калліопи і бога Аполлона, легендарний співець і музикант, був наділений магичною силою, якій підкорялися не тільки люди, а й боги та природа. Коли Еврідіка, ніжно кохана дружина Орфея, померла від укусу змії, він вирушив за нею в Аїд, царство мертвих. Володар підземного царства, скорений грою Орфея, пообіцяв йому повернути Еврідіку на землю, якщо Орфей на зворотному шляху не оглянеться на дружину, доки не увійде у свій дім. Бог-посланець Гермес супроводжує Еврідіку в її поверненні на землю, але щасливий Орфей, не втримавшись, порушує заборону, і

Еврідіка знову зникає в царстві мертвих.

Цей вірш — перше звертання Рільке до образу Орфея, який став для нього уособленням поезії, її високої місії. Утім, Орфей тут ще ніби не цілком впевнений, що силою свого поетичного слова він справді здатен повернути з небуття кохану, дати життя речам і явищам, створити свій світ. Тому він обертається і втрачає Еврідіку.

Мотив трагічного розладу у взаєминах чоловіка й жінки, який завжди був одним із провідних у творчості Рільке ("Самотність", "Осінній день", "Тиша" тощо), знаходить у поезії "Орфей, Еврідіка, Гермес" подальшого розвитку. Кордон між чоловіком і жінкою виявляється кордоном між життям і смертю, який не може подолати Орфей.

Напередодні й під час Першої світової війни Рільке пережив тривалу кризу, яка лише іноді переривалася спалахами творчої активності. Він багато, майже безперервно мандрував — Іспанією, Північною Африкою, країнами Центральної Європи, ніде надовго не затримуючись, за винятком замку Дуїно на Адріатиці, де 1912 року розпочав створювати цикл "Дуїнянських елегій", завершення якого з часом стало справою всього його життя. Сам поет надавав цим творам (загалом їх дванадцять) особливого значення і ніколи не публікував їх поодиноці аж до 1922 року.

Рільке дуже болісно сприйняв початок Першої світової війни. Війна, писав він в одному з листів 1915 року, це "гора страждань, на яку ми продовжуємо здиратися". Він бачив лише "непомірну рану, на яку перетворилася вся Європа", думав про "масову смерть людей, що відбувається щоденно і щохвилинно". Сходить нанівець його творчість, жорстоким випробуванням піддаються його гуманістичні переконання.

У післявоєнний період Рільке прагне писати вірші, які увібрали б усі його попередні пошуки й здобутки; як ніколи, великого значення набуває для митця традиція німецької філософської лірики. У той же час у його поезії загострюється сприйняття сучасності як світу, що остаточно втрачає свій справжній, "людський зміст". Поетичне слово залишається для нього єдиним засобом чинити опір дегуманізації. Однак трагізм "Дуїнянських елегій" не переходить у відчай, поет зберігає віру в можливість відновлення повноцінного буття. Рільке здавалося, що в душах людей мають зникнути кордони між людиною і речами, що всі аспекти людського буття, в тому числі любов і смерть, втратять свою полярність і включаться в якийсь єдиний "внутрішній простір світу".

Найповнішого вираження мотиви, властиві пізній творчості Рільке, набули в поетичному циклі "Сонети до Орфея" (1922).

Звільнившись від "важкості" "Дуїнянських елегій", вірш Рільке став прозорим, точним у виборі зображувальних засобів.

Основною темою "Сонетів" є мистецтво — поет доходить висновку, що збереження гармонії є можливим тільки завдяки жертвній силі мистецтва й творчій енергії людини. У поезію Рільке знову повертається Бог — вершина Всесвіту, але тепер це "дзвінкий" бог Орфей, поет-співець, який зливається з образом поета Рільке. Вже в першому сонеті циклу — "Ось дерево звелось..." Орфей втілює силу поезії, що активно сприяє перетворенню хаосу на світ гармонії форм і образів, справжній "людський світ".

Мистецтво, як будівничий спів Орфея, здатне одухотворити світ, звести високий і міцний храм добра й краси.

У "Сонетах до Орфея" поет піднявся з безодні сумнівів і відчаю і утвердив початкову основу свого поетичного таланту — думку про красу буття: "Бути на землі — прекрасно".

Наприкінці життя Рільке працював не так багато (тяжка хвороба нагадувала про себе дедалі тривалішими нападами), але на диво легко, майже без чернеток. Незадовго до смерті він написав книгу віршів французькою мовою.

Помер Райнер Марія Рільке 1926 року у Швейцарії.

ОСНОВНІ ТВОРИ:

поетичні збірки "Книга годин" ("Часослов") (1905), "Книга картин" (1902, 1906), "Нові поезії" (1907-1908), роман-щоденник "Записки Мальте Лаурідса Брігге" (1910), поетичні цикли "Дуїнянські елегії" (1922), "Сонети до Орфея" (1922).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Березина А. Г. Поэзия и проза молодого Рильке.— Л., 1985.; 2. Наливайко Д. С. Єдиним він зі світом був // Рільке Р. М. Поезії.— К, 1974.; 3. Лисенко І. Райнер Марія Рільке і Україна // Радянське літературознавство.— 1989.— № 5.; 4. Литвинец Н. Забытое лицо вещей // Лит. обозрение.— 1979.— №3.; 5. Новикова М. А. Орфей і пекло // Всесвіт.— 1975.— № 12.; 6. Ратгауз Г. И. Послесловие // Райнер Мария Рильке. Новые стихотворения. Новых стихотворений вторая часть.— М., 1977.;

7. Рожанский И. Д. Райнер Мария Рильке // Рильке Р. М. Ворпсведе. Огюст Роден. Письма. Стихи.— М., 1971.; 8. Хольтхузен Г. Е. Райнер Мария Рильке.— "Урал LTD", 1998.